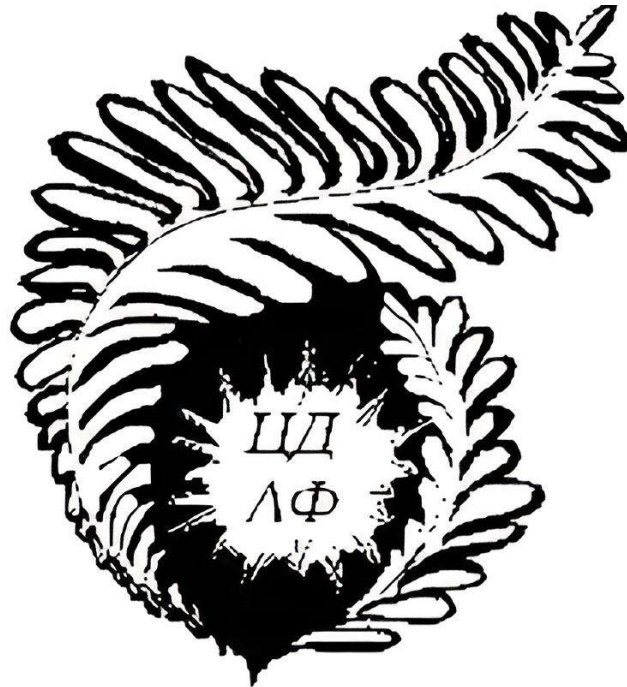

Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України
Центр з дослідження літератури фентезі

Теоретичні аспекти

**МАГІЯ У ЛІТЕРАТУРІ ФЕНТЕЗІ:
ДЕФІНІЦІЇ, МАНІФЕСТАЦІЇ, ФУНКЦІЇ**

Київ – 2024

Centre for Fantasy Literature Studies Taras Shevchenko Institute of Literature

National Academy of Sciences of Ukraine

Theoretical aspects of fantasy studies.

MAGIC IN FANTASY LITERATURE

DEFINITIONS, MANIFESTATIONS, FUNCTIONS

РЕЦЕНЗЕНТИ:

Бандровська Ольга Трохимівна, доктор філологічних наук, професор кафедри світової літератури Львівського національного університету ім. Івана Франка.

Жигун Сніжана Віталіївна, доктор філологічних наук, науковий співробітник Інституту Літератури ім. Т. Г. Шевченка Національної академії наук України,

Вишницька Юлія Василівна, доктор філологічних наук, доцент, доцент кафедри світової літератури Факультету української філології, культури і мистецтва Київського столичного університету імені Бориса Грінченка

Рекомендовано до друку вченою радою Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України (Протокол № 7, від 13 червня 2024 року)

УДК 82-312.9:133.4:82.09

Теоретичні аспекти дослідження. Магія у літературі фентезі: Дефініції, маніфестації, функції. Колективна монографія Центру з Дослідження Літератури Фентезі при Інституті літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України / Ред. Рязанцева Т. М., Канчура Є. О., – Київ, 2024. – 310 с.

Колективна монографія містить матеріали теоретичних досліджень поетики фентезі, апробовані на міжнародних конференціях ЦДЛФ 2022 і 2023 рр. Теоретичні розвідки охоплюють проблеми інтерпретації категорій магічного, сакрального, чудесного, утопії й антиутопії та сприяють оновленню методологічних підходів і термінологічного інструментарію у вітчизняних студіях літератури фентезі. Для літературознавців, студентів-філологів, викладачів історії літератури і компаративістики, для всіх, хто цікавиться проблемами літератури фентезі.

Всі ілюстрації взято з відкритих джерел.

Для літературознавців, студентів-філологів, викладачів історії літератури і компаративістики, для всіх, хто цікавиться проблемами літератури фентезі.

ЗМІСТ

РЯЗАНЦЕВА, Тетяна	
КАНЧУРА, Євгенія	
ПЕРЕДМОВА	5

РОЗДІЛ 1 **ЛІТЕРАТУРНІ РЕФЛЕКСІЇ МАГІЧНОГО**

FILONENKO, Oleksandra (Alexandra)	
MODES OF MAGICITY IN ANGLOPHONE LITERATURE.....	9

ЛЯХ, Тетяна

МАГІЧНЕ ЯК ЕЛЕМЕНТ ОНТОЛОГІЧНОЇ ПОЕТИКИ ЗБІРКИ МАЛОЇ ПРОЗИ МИХАЙЛА РОШКА «КРИВАВИЙ МІСЯЦЬ НАД МИНЧЕЛОМ».....	41
--	----

BOURONTZI, Eirini Dimitra

MORGAN LE FAY THE SORCERESS IN SIR THOMAS MALORY'S LE MORTE D'ARTHUR: GENDER ASPECTS OF PORTRAYING MAGIC IN FANTASY FICTION	55
---	----

НОВИК, Ольга

МАГІЧНЕ В ТВОРІ НАТАЛІЇ ДОВГОПОЛ «МАНДРІВНИЙ ЦИРК СРІБЛЯСТОЇ ПАНІ».....	72
--	----

ГАЙДАШ, Анна

МАГІЧНЕ В КАЗКАХ ЕММИ АНДІЄВСЬКОЇ	85
---	----

Розділ 2

ІНТЕРМЕДІАЛЬНІ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ МАГІЧНОГО

ТУКНОМУРОВА, Olena	
FICTIONAL REPRESENTATIONS OF MAGIC AS A MULTITUDE.....	102

КАНЧУРА, Євгенія

ТУМАН ЯК ВІЗУАЛЬНА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ МАГІЧНОГО В ЖИВОПИСІ ХІХ СТОРІЧЧЯ: ВІЛЬШАНИЙ КОРОЛЬ І ТАНЕЦЬ ЕЛЬФІВ.....	132
--	-----

РЯЗАНЦЕВА, Тетяна

ЕКФРАЗИСИ НЕСПРАВНИХ МАГІЧНИХ АРТЕФАКТІВ У РОМАНІ АЛЬВАРО КУНКЕЙРО «МЕРЛІН І РОДИНА».....	159
--	-----

ЛЕВИЦЬКА, Оксана

«ТУГА МАВКИ»: ІНТЕРМЕДІАЛЬНИЙ АНАЛІЗ ІЛЮСТРАЦІЙ СОФІЇ
КАРАФФИ-КОРБУТ ДО «ЛІСОВОЇ ПІСНІ» ЛЕСІ УКРАЇНКИ.....171

BOURONTZI, Eirini Dimitra

MORGAN'S USE OF MAGIC IN THE TV SERIES CAMELOT (2011) :
REPRESENTATIONS OF MAGIC ACROSS THE MEDIA189

РОЗДІЛ 3 МАГІЯ І ТЕХНОЛОГІЯ

CARROLL, Jane Suzanne

“THE TRUTH SHALL MAKE YE FRET”: THE MAGIC OF THE PRINTED
WORD IN TERRY PRATCHETT'S DISCWORLD SERIES.....205

TALLY, Robert

“YOU CANNOT PRESS THE ONE RING TOO HARD”: TOLKIEN AND THE
AMBIGUITIES OF MAGIC IN MIDDLE-EARTH.....224

ГУРДУЗ, Андрій

МАГІЯ ЯК ТЕХНОЛОГІЯ В АЛЬТЕРНАТИВНІЙ АНГЛІЙСЬКІЙ
РЕАЛЬНОСТІ РОМАНІВ СЮЗАННИ КЛАРК І САЛЛІ ГРІН.....240

КРИНИЦЬКА, Наталія, ДОНЕЦЬ, Поль

ВІД УРСУЛИ ЛЕ ГУЇН ДО МАГІЇ КІБЕРПРОСТОРУ.....249

ШЕСТАКОВА, Елеонора

ПЕРСОНАЖІ КАЗОК, ФЕНТЕЗИ ТА МАГІЧНА ЇЖА:
КРИВІ ДЗЕРКАЛА ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ І FOOD ФОТО.....280

ENGLISH ABSTRACTS AND AUTHORS' INFORMATION.....299

МАГІЧНЕ В КАЗКАХ ЕММИ АНДІЄВСЬКОЇ

Анна ГАЙДАШ, д. ф. н,
Київський університет ім. Бориса Грінченка,
вул. Левка Лук'яненка, 13-Б, м. Київ, Україна, 04212
e-mail: a.haidash@kubg.edu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8200-2875>

Авторка статті вивчає репрезентації магічного у світі сучасної казки-притчі Емми Андієвської з метою популяризувати творчість лауреатки Шевченківської премії (2018) на матеріалі восьми текстів, перекладених німецькою мовою. Зокрема йдеться про природу суб'єктів магії, часто антропоморфізованих, та магічні артефакти, які формують процеси чарів у текстах. Вивчається кореляція побутово-магічного і рефлексійного у притчах української казкарки. Орієнтовані як на дитячу, так і на дорослу аудиторію, казки Андієвської за допомогою магії як засобу трансформації навколишнього середовища під маскою чарівництва пропрацьовують базові людські цінності, які є націєтворчими для українців, зокрема, свободу («Казка про бика й метелика», «Казка про Галайла»), надію («Казка про чоловіка, який мав сумніви»), гуманізм («Казка про Яян») тощо.

Ключові слова: *Емма Андієвська; казка-притча; суб'єкт магії; артефакт.*

Поштовхом для дослідження природи магічного у казках-притчах української авторки став вихід у світ збірки казок Емми Андієвської у перекладі німецькою мовою «Märchen». В Інституті славістики лейпцизького університету був впроваджений спецкурс з вивчення художньої літератури українських письменниць в осінньому семестрі 2022-2023 н.р., а оскільки програма курсу напряму залежала від наявних перекладів, збірка казок-притч Андієвської німецькою мовою, видана у 2021 році, стала у нагоді. Цікаві для дорослої аудиторії, невеликі оповідання

Андієвської, яка через вимушену еміграцію довгий час проживає у ФРН, потребують рефлексій і інтерпретацій для глибшого розуміння авторського задуму. В мюнхенському виданні Українського Вільного Університету надруковано вісім текстів із вісімнадцяти казок письменниці, які були обрані для з'ясування елементів магічного світу авторки. Обрані для ретельного прочитання казки-притчі у німецькому перекладі здобудуть широку міжнародну аудиторію, що збільшує визнання національного казкарства. Творчість Андієвської входить до курсу обов'язкової української шкільної програми для 6 класу (зокрема «Казка про Ян», «Говорюща риба») і є розвідки, присвячені окремим казковим творам і проблематиці загалом (Ю.Григорчук, А.Демченко, М.Ковінько, В.Просалова, Л.Тарнашинська), однак, дотепер дослідження природи магічного в текстах української казкарки ще не було предметом вивчення. Метою статті є спроба інтерпретації чарівних здібностей протагоністів і магічних артефактів з казок Емми Андієвської, здійснена на матеріалі німецького видання: „Das Märchen von der sprechenden Forelle“ («Говорюща риба»), „Das Märchen vom Quasselprotz“ («Казка про Галайла»), „Das Märchen von den zwei Fingern“ («Казка про двох пальців»), „Das Märchen von dem Stier und dem Schmetterling“ («Казка про бика й метелика»), „Das Märchen von der Schnecke“ («Казка про слимака»), „Das Märchen vom Kieselstein als Geschenk des Meeres“ («Казка про рінину, подарунок моря»), „Das Märchen von den Ichichen“ («Казка про Ян»), „Das Märchen von dem Mann, den die Zweifel plagten“ («Казка про чоловіка, який мав сумніви»).

У «Золотій гілці» є чітке розмежування сфер магії: «Якщо розглядати її як систему природного права, тобто як виклад правил, що визначають послідовність подій у всьому світі, то її можна назвати теоретичною магією: якщо розглядати її як набір приписів, яких люди дотримуються для досягнення своїх цілей, то її можна назвати практичною магією» (Frazer, 1933, 11). Зауважимо, що критичну рецепцію фрейзерівського визначення

магії, що поділяється на рефлексійне і мистецьке, подибуємо в *Українській Малій Енциклопедії*: «<...> нехтування психологією приводить до того, що вони (вчені антропологічної школи Фрейзера - А.Г.) вбачають в магічних діях тільки зовнішні факти, які не стоять у жодному відношенні до людини, що їх виконує» (Онацький, 1960, 883). Автор *УМЕ* переконаний, що віра людини в магію є її реакцією на незрозумілість надприродного і таємничого; більше того, «[т]ам, де виявляється справжня, жива віра в магію, магічна дія зовсім не має підкресленого зовнішнього характеру» (ibidem / там само). Магічне в українському колективному несвідомому, зокрема в її міфології, виконує важливі функції зображення практичного життя народу, яке часто реалізується в обрядах і звичаях, приказках, забобонах і навіть ліках сільських знахарок. Впродовж історії української літератури її представники-інтелектуали замислювалися над природою емоцій і тією частиною людської психіки, яка не піддається раціональному мисленню. Класичною стала праця Нечуй-Левицького «Світогляд українського народу», яка вперше вийшла друком у 1876 році, де автор переконує, що попри потужний християнський світогляд українців, «<...> ще й досі між народом не згинуло давнє поганство» (Нечуй-Левицький, 2022, 7). В українській антропології виділяють трипільсько-арійську культуру, що передувала появі ранніх слов'ян: гіпотетично «етнічною базою українців були трипільські племена» з найпершою державою Араттою, яка залишила по собі як матеріальні, так і духовні традиції до формування Русі (Телегуз, Юрченко). Докладніше про спадщину Трипілля пише Є. Онацький, підсумовуючи рефлексії своїх сучасників щодо того, що трипільці були праукраїнцями (1966, 1933). Зауважимо, що при вивченні антропологічної генези українців Хв. Вовк досить критично згадує «арійський» (або «індоевропейський») клас етносу з мовної перспективи, висуваючи на передній план тілесність як «повнішу і певнішу расову ознаку» (1926, 3). Менш із тим дослідник відносить «старих слов'ян», у тому числі пращурів

українців, до «інших арійських народів» (Вовк, 1926, 218), а в українських віруваннях знаходить пережитки старовинних (індоєвропейських) уявлень і культів, зокрема сліди анімізму і антропоморфізму (Вовк, 1926, 166-167). Йдеться про тварин, що можуть говорити і перетворюватися. При цьому дослідник вбачає це вірування як наслідок пізнішого впливу християнства, що позбавило український фольклор «старовинних, примітивніших уявлень» (Вовк, 1926, 182).

Крім того, в художньому контексті українського міфотворення, яке є надзавданням Андіївської в імміграції, принагідно наведемо фрагменти праць С. Наливайко і С.Плачинди, сучасників письменниці, міфопоетика творчості (у тому числі і спекуляції щодо природи магічного) яких суголосна окремим елементам казкового всесвіту авторки і також слугує ствердженню українськості (зокрема у розрізі трипільсько-арійської концепції). На думку С.Плачинди, давньоукраїнський міф характеризується виразним «національним забарвленням» (2020, 6). Порівнюючи національні міфи з легендами та сагами інших народів, Нечуй-Левицький вирізняє притаманні українцям землеробство і тваринництво, адже «<...> кожний народ творить собі богів за своєю подобою і на свій смак, дає їм форми за своїм психічним характером» (Нечуй-Левицький, 2022, 9). Разом з тим, письменник вбачає таку саму основу українського колективного несвідомого, «як у всіх арійських народів», у його близькості до природних форм, в змінах природних явищ, пір року, «вічної й незмінної боротьби на небі світлих і темних сил» (Нечуй-Левицький, 2022, 7). Хведір Вовк простежує укорінену близькість до природи українців у шлюбних традиціях, які дослідник вивчав з дохристиянських часів: «<...> треба ще додати елемент *мітологічний*, що виявляється в наближенні шлюбу до поетичних концепцій природи, та елемент *символічний*, що виявляється в не менш поетичних порівняннях та наближеннях між різними особами та їх взаємовідносинами і різними істотами з царства тварин та рослин» (Вовк,

1926, 217). Про обожнення природи, яка стала власне релігією давніх українців пише і Плачинда: «[м]айже кожна рослина, тварина, птаха, звірина і чи не кожне дерево вважалося священним <...> було популярним персонажем давньоукраїнської міфології» (Плачинда, 2020, 28). Нечуй-Левицький так міркує про метафізичну природу українського фольклору: «[п]антеїстична релігія <...> дає мисль, язик, голос зорям, сонцеві, місяцеві, лісам, квіткам, птицям і звірям <...>» (Нечуй-Левицький, 2022, 39); «[п]антеїзм був причиною метаморфоз, поетичного обертання людей в дерева, квітки, зорі, в птиць, у звірів <...>»; «<...> чоловік, як мікрокосм, розпускається в частини натури, з котрої його виводила давня міфологія» (ibidem / там само). При цьому важливе аналітичне прочитання письменником творів давньої української міфології, в яких «<...> головним мотивом найзначніших метаморфоз була якась неправда, якесть нещастя» (Нечуй-Левицький, 2022, 46). Зазначимо, що у казках Емми Андіївської ця стратегія є зачином сюжетів. Інше пояснення Нечуй-Левицький знаходить у мотиві «перекидання людей звірями», який міг бути зумовлений «змінami форм хмар на небі, як ворогів світлого бога» (Нечуй-Левицький, 2022, 46). Щодо української народної казки С.Наливайко висновує: «<...> вона нерозривно пов'язана з календарною, землеробською міфологією, основна тема якої - протиборство темних і світлих сил» (2007, 199). В такий спосіб, автор «Української індоаріки» припускає міметичність казкового дискурсу в «<...> міфологічній інформативності, яка має історичний смисл і виражена у властивій до свого часу образній формі. Навіть найфантастичніші образи казки часто-густо мають свої історичні прототипи» (ibidem / там само).

У рефлексіях про міфо-ритуальний підхід до інтерпретації тексту І.Борисюк виокремлює магичний ритуал, оскільки він є «<...> найбільш архаїчним і найстійкішим до ентропійних процесів засобом, який винайшло людство задля збереження своєї соціальної організації» (Борисюк, 2012, 21).

В етимології терміну «ритуал» лежить умова трансформації або «перетворення неупорядкованого стану на упорядковане існування всесвіту й людини» (Борисюк, 2012, 21). Подібно до функцій чарівної казки, дії яких незмінні, ритуальність конституює власне саме життя у персоносфері казок Андіївської: так повний цикл життя від народження і до смерті проходять бик і говоряча риба. Крім того, розглядаючи міфологізм в лінгвістичному контексті мовленнєвих актів, дослідниця визначає магію як «кодування і передачу повідомлення», оскільки це «природний семіотичний процес» (Борисюк, 2012, 37).

Український класик закидає, що найменш досліджене міфологічне у казках, можливо тому, що «<...> казки – найпізніша формація міфологічного світу» (Нечуй-Левицький, 2022, 13). Взаємозв'язок міфологічної образності й чар (Тиховська, 2021, 12-13) дозволяє виявити особливості національної ідентичності в сучасній українській авторській казці.

Суб'єкти магії.

Природа магічного в обраних для прискіпливого прочитання казках Емми Андіївської криється у процесах перетворень, які, хоч і відбуваються миттєво (на кшталт кіномонтажу, який позбавляє реципієнта необхідності тривалого спостереження за природним рухом змін), містять у собі буденне, видиме, невтаємничене знання, що становить дидактичне послання тексту. Андіївська завуальовує етапи фізичного і духовного дорослішання своїх персонажів магічно-казковим серпанком. Суб'єктами магії в її казках часто є тваринний світ (слимак, говоряча риба, бик, фенек, метелик – його представники володіють надприродними якостями, які, втім представляють Іншість персонажа), персоніфікована стихія (сухісіньке море), вигадані істоти (Яяни, океаненято, гарбузовий дух), частини людського тіла (пальці-брати) і категорії добра, зла, егоїзму, жертвності, зневаги, людяності,

сумніву, надії. Останні абстрактні поняття часто олюднені або оживлені та функціонують як бінарні опозиції: Галайло уособлює в собі тиранію, смуток, невтіху, зло і протиставляється безіменному Добру; надія, яка протиставляється сумнівам («вершникам прірви»), представлена розквітлим деревом. Часто алегоричного кшталту, наведені вище суб'єкти магії покликані допомогти звичайним персонажам, переважно простому люду: серед них – подорожній, рибалка, сумний чоловік, зневірений чоловік-самогубець, чоловік, який мав сумніви, пастушок-козопас тощо.

Магія у казках Андіївської є джерелом і реалізацією авторського послання, в якому Юлія Григорчук переконливо доводить реалізацію сковородинського кордоцентризму. Персонажі обох письменників сприймають світ не розумом, а серцем, і мають непереборну відвагу бути собою (Григорчук, 2019, 15). Отже, магичне є насамперед духовне – так, у казці про янів звичайнісінькому хлопчачу вдається відкрити одну з семи брам, яку до того ніхто не спромігся відчинити. Без допомоги чар, магичних артефактів або чаклунів хлопцеві вдається створити справжню магію – вийти за кордони обмежених містян, тобто продемонструвати відвагу бути собою, діючи за покликанням серця (метою хлопця було допомогти дідусеві повернутися до вільного від янів світу).

Магічними здібностями володіють, втім небагато персонажів, зокрема слимак із золотою короною, насправді лісовий дух, який наділяє бідного подорожнього чоловіка за його добре серце трьома незвичайними здібностями: занурюватися в землю, розуміти мову маку і їздити на гарбузовому дусі. Однак, скориставшись дарами лісового духа, мандрівник миттю розбагатів і забажав більшого, ніж дух обдарував його, а отже, за мораллю притчі, позбувся всього. У ритуалах перевтілення й ворожіння в «Казці про слимака» закладені концепти «непомітності» й «сили» (Григорчук, 2019, 16). Цікаві з точки зору магичного як постать духа, так і його чарівні дари. Набуваючи вразливого вигляду слимака щороку, за

законами лісу дух випробовує як звичайних людей, так і себе самого. Отже, сама природа є випробувальником людства: «І тоді мене легко знищити, хоча в інший час ніхто мене не подужає, бож цю дужість я здобуваю лише тим, що раз на рік, будши безборонний, дивлюся в очі своїй смерті <...>» (Андієвська). В образі лісового духу закодоване переплетення пантеїзму з християнством, притаманне міфологічній основі українського казкарства. Магічні здібності, даровані мандрівнику, на перший погляд, здаються дивними і нетиповими для читацької аудиторії. Насправді, кожна з них транслює можливості нашого повсякденного життя, хоча у чарівній інтерпретації: перша, занурення в землю, є очудненням звичних для сучасності підземних видів транспорту і споруд, таких як метро, ліфти, тунелі тощо. Магічним атрибутом занурення в землю у казці Андієвської є миттєве перенесення чоловіка з гущавини лісу до переповненого людьми і крамом базару. Друга здібність, розуміння мови маку (рослини зі снодійними властивостями), вписується у «логіку анімістичного несвідомого, яке в основному діє на основі відмови від кордонів, бінарності, демаркацій і лінійності сучасності» (Garuba, 2012). Крім того, антропоморфізовані мачини підказують подорожньому ще одну магічну здібність – «<...> варто йому плюнути на землю, як із його слини вродиться золотий карбованець» (Андієвська). У підказці мачин (основі наркотичних речовин) простежуємо зв'язок психотропних станів із креативністю і трансцендентним досвідом.

В останньому умінні, їзді на гарбузовому дусі, вбачаємо в'язку питоми українського овочу з орієнтальним казковим світом – гарбузовий дух з'являється у подобі джина: «<...> тоді гиря спухла бородавкуватим червоно-жовтим гарбузом, який хутко до самих зернят розкрутився довжелезною лушпиною, а з її кінця підвівся усміхнений жовтий велетень, на голих грудях в якого замість волосся росла огудина» (Андієвська). Гарбузовий дух виконує по суті функцію літай-килиму, хоча і в

неочікуваній інтерпретації: «Гарбузовий дух дзигую крутнувся навколо нього, перетворившись на прозору м'яку лійку, що обліпила чоловіка, який відчув, що його рвонуло вперед, аж замакітрилося в голові» (Андієвська). Чарівний спосіб переміщення нагадує радше футуристичні подорожі у Всесвіті.

У казці про бика й метелика одним із суб'єктів магії, ловцем часу є пустельний лисик, фенек немов з двома обличчями, який насправді дуже швидко рухається праворуч і ліворуч, що створює враження двох облич. Фенек не лише ловить час, який уподібнено до золотих зернят, а й доставляє його. Таким чином, фенек виконує функцію провісника долі, який втім виступає радше виконавцем, ніж суб'єктом: «Тому я так і поспішаю, бо ж, як ти знаєш, на обов'язках тримається весь світ, які я, зрештою, радо виконую» (Андієвська). У цій казці відомий з античності мотив метаморфоз є провідним: крім фенека з нібито двома обличчями, з'являється рожевий метелик, який в казковому світі Андієвської уособлює смерть: хоч у самому тексті комаха не зазнає змін, природа метелика є метаморфічною, оскільки ця дивовижна істота народжується з яйця, яке вона потім з'їдає, і має стократно збільшитися у формі гусені аби трансформуватися крізь лялечку в метелика. Відтак смерть у подібні метелика, чиє метаморфозне й швидкоплинне існування не створює ефекту відчуження, постає приятелем героя казки. Її головний персонаж, бик утілює свободолобне українське козацтво: прагнучи волі, залишає соковиті луки доброго господаря, й проживає життя, повне пригод й небезпек, неодноразово відчуваючи подих смерті біля себе. Отже, коли метелик-смерть приходить за биком, він зустрічає її як друга. Змалювання власне смерті бика і його післясмертельного досвіду також є магичною дією, в основі якої лежить трансформація: з останнім віддихом у бика вирости «<...> величезні нефритові крила, а навколо бичачої морди кільцями закручується чорна людська борода» (Андієвська), що пов'язує казковий образ із міфічним. У

шумеро-аккадській традиції крилаті шеду (людинобіки) символізували захист живого світу. Набуття биком крил, які завжди асоціюються з волею в українській культурі, і борода, атрибуту мудрості і зв'язку з прашурами серед українців, додатково антропоморфізують казкового героя (докладно вивчає бороду як прикмету чоловічої гідності Є. Онацький у діахронічній перспективі (1957, 106-107)). Додамо, що і для мистецтва ХХ століття характерний зв'язок із прадавніми традиціями українців: серед низки полотен, присвячених традиційним сільськогосподарським тваринам, відомим є «Синій бик» (1947) Марії Примаченко, щоправда без крил, але у фантастичній кольоровій палітрі із бородатим чоловічим обличчям.

Вивчаючи традиції українського весілля, Хв.Вовк згадує про фігуру тура, або дикого бика, які траплялися в Україні ще в XII ст. (1926, 312): на святі бик представляє «мужеське начало чи жениха», а також і дух творення, що було характерним для всіх індоєвропейських народів (1926, 324). Дикі бики були ловецькою звіриною, а давні українські весілля символізували полювання. Тури були могутніми і відважними тваринами, «[ц]ей звір був символом незалежності <...>», порівняння з яким означало найвищий вияв хоробрості, що засвідчує Галицький літопис і «Слово о полку Ігоревім» (Онацький, 1966, 1940). С.Наливайко додає, що для праукраїнців тур/бик мав неабияке значення у віруваннях і світосприйнятті: «був важливим магіко-соціальним терміном і високостатусним іменем» (2007, 607). Письменник неодноразово називає Україну «Краєм Тура-Бика», наводячи паралелі із уявленнями шумерів, у клинописному епосі якого номінації «бик» і «тур» втратили свої первісні значення, отримавши натомість семантику «воїна, богатиря, героя» тощо (Наливайко, 2007, 10; 14; 75; 463; 558; 598). Принагідно наведемо один із міфів давньої України в інтерпретації С.Плачинди про бога сили, чоловіка-велетня Тура, якого головний бог Сокіл (Род) перетворив в могутнього бика або тура, який водив табуни биків українськими степами. Важливим є фінал легенди про нього:

«Довго гуляли тури по степах <...> Аж доки їх не перебили нещадні мисливці – зайди, орди, чужинські полчища <...> Останнього тура – казали старі козаки – вбито з мушкета в той рік, коли російські війська <...> за велінням Катерини II зруйнували Запорозьку Січ. Шкода Тура. А ще більше турів. Не стало їх – і ніби сил поменшало у нашого народу» (Плачинда, 2020, 186-187). Протагоніст казки Андієвської резонує з наведеною вище легендою і постає органічною фігурою сучасного магічно-казкового світу. Крім того, важливою авторською позицією у казці про бика є вираження / встановлення свободи й волі як націєтворчої основи країни, що корелює з твердженням Плачинди про відсутність рабства у давніх українців, які «жили дружніми родинами, задругами, де панувала общинна рівність. Тож і персонажі їхньої міфології були простими, людяними, близькими, земними» (Плачинда, 2020, 25).

Гідна зустріч бика зі смертю резонує із вставним епізодом про смертельні реліквії у роулінговій Поттеріані з точки зору спокійного сприйняття своєї кінцевості наймолодшим із братів і не лише, оскільки мотив зустрічі зі смертю є частотним у світових міфологіях і філософських системах. Принагідно додамо, що «[о]собливий статус крилатого бика зумовлюється індійською традицією, за якою він був священним помічником Шиви, що репрезентував творчу, животворну силу. У казці Андієвської цей статус досягається його дружбою зі смертю, що теж, як виявляється, потребувала приятеля. Крилатий бик постає ангелом-охоронцем, зв'язковим між світами: потойбічним, земним і надземним. Якщо метелик символізував пробудження, радість, кохання, то в Емми Андієвської він був насамперед носієм смерті» (Просалова, 2016). Багатозначність символу метелику в різних культурах, зокрема і в українській, досліджує Є.Онацький: «метелик, вийшовши з черв'яка, і вилітаючи в повітря, символізує душу людини, що, звільнившись із тіла, злітає в небо» (1961, 967). Якщо у притчах Сковороди ця комаха позначає

нерозважливість і легкодухість, то в прозі Юрія Клена набуває найвищої християнської цінності переродження. Суб'єкти магії сучасної української казки мають амбівалентну, космополітичну природу.

У контексті анімізму інтерпретуємо зернятко у «Казці про чоловіка, який мав сумніви», що перегукується з міфологічною картиною світу або космосом системи, де «все з усім поєднано, а найменше є віддзеркаленням найбільшого» (Борисюк, 2012, 21). Тому зернятко може бути віднесено до класу суб'єктів магії, радше ніж до артефактів. У цій казці-притчі, «<...> як і в українському казковому епосі, не конкретизується ні місце, ні час дії. У казці зображується, як наділений сумнівами персонаж випробовується на стійкість. Казковим у творі виявляється подароване зернятко, з якого проростає деревце надії, що призводить до щасливого кінця» (Просалова, 2016). За Плачиндою, наші пращури називали флору «волоссям землі», вважаючи планету живим організмом, в якому суходіл порівнювався з тілом, скелі й каміння з кістками, вода з кров'ю, коріння з жилами, а трави, квіти і дерева – з волосінням (Плачинда, 2020, 223). І буквально (плодючий ґрунт України), і метафорично (відродження національної ідентичності) зернятко є потужним символом українства у казці.

До суб'єктів магії можна віднести і двох братів-пальців з однойменної казки, в якій присутня народно-поетичної символіки числа сім (Григорчук, 2019, 20). Крім вже афористичного висловлювання казкарки про те, що «<...> все найвище й найдосконаліше завжди – невидиме» (Андієвська), важливим меседжем Андієвської є ідея праці, унаочнена роботою рук, яка призводить до справжніх звершень, а отже творить людську магію. Глибшої філософії набуває магічний процес набуття рис ворога, адже «<...> хто з ким бореться, той тим стає» (Андієвська). Оскільки українцям впродовж своєї довгої історії багато разів доводилося і все ще доводиться захищати свою землю і ідентичність, авторське припущення набуття рис ворога провокує подальші рефлексії, які виходять за межі даної

розвідки. Варто зазначити, що спорідненість персонажів віддзеркалює українську мовленнєву ідентичність у тому, що українські воїни традиційно називають і вважають один одного побратимами.

Магічні артефакти.

Етнологічна праця «Чаклунство, документи, процеси, дослідження» ще у 1877 р. пояснює магичні артефакти і процеси тим, що «таємнича сила присутня у тих предметах або діях, які вражали уяву дивакуватістю, рідкісністю або химерністю форми, або ж у звичних предметах і діях, які набували таємничої сили від зіставлення з іншими предметами та діями, які є неприродними у звичному житті» (Антонович, 2022, 96). Магічними артефактами є морський камінчик, рукавиця з бичачої шкіри, лопату свіжого свинячого гною, баняк піску та баняк смоли й оберемок дубових дров у «Казці про ринину, подарунок моря»; золоті зернята часу з «Казки про бика й метелика»; тістечко з «Казки про Галайла»; сім брам у «Казці про Яян».

У першій згаданій притчі звичні предмети, більшість з яких використовуються у побуті, набувають надприродних якостей завдяки кмітливості, працьовитості і силі людського духу. Завданням протагоніста, «чоловіка, якому від колиски ніколи не таланило в житті» (Андієвська), є по суті тамування природної стихії, по-казковому представлене у більш побутовому варіанті, зокрема завданнях няньки. До ретельного прочитання Просаловою і Григорчук з віднайденням як народної традиції, так і старозавітної алюзії у «Казці про ринину» звертаю увагу на авторську інтерпретацію давньогрецького міфу про царя Мідаса, який вимолвив проклятий дар перетворювати на золото все, чого торкнеться, в контексті функціонування магичних артефактів. Завданням головного героя як няньки було тримати золоту ногу океаненяти, але так, щоб його рука не приросла до золота, інакше він, як усі його попередники, загине. «Чоловік, якому від

колиски ніколи не таланило в житті», одягає бичачу рукавицю, намащує її свинячим гноєм і тоді хапає малечу: «<...> рукавиця, вимащена смердючим мастилом, лише ковзала по золотій гомілці й не приростала, дарма що океанення так надималося, аж йому посиніло черевце від напруги» (Андієвська). На одному прикладі дотепне використання побутових реалій перетворює їх на казковий винахід в умілих руках, імпліцитно підкреслюючи до того ж незаздрісну і нежадібну (тут: до золота) натуру пересічного українця. Однак після вдалого виконання решти завдань безкорисливість головного героя випробовується владою, якою наділений потужний магічний артефакт – рінина, яка містить у собі всю землю і «всі людські пристрасті». Однак випробування владою виявляється згубним для протагоніста у переносному сенсі, адже він не дотримується передумови володіння. Відтак морський камінчик транслює згубність владолюбства, яке за своєю природою не має меж.

Магічними артефактами, подібними у своїй функціональності до рінини, є золоті зернята часу, які ловить і доставляє світу фенек з «Казки про бика й метелика». Час у притчі буває затриманим (тоді він помирає), лихим (якщо він намокає) і живим. Безцінність часу підкреслюється дорогоцінним металом, а його форма – зернята – уособлює хвилини, які можуть бути згаяні, застосовані у лихих намірах або використані для добра.

У «Казці про Галайла» тістечко (або солодка перепічка, або шматочок хліба, вкачаний у цукор) додає сил алегоричному персонажу, безіменному Добру кругленької форми, у протистоянні колонізатору Галайлу, який втілює тиранію і нарцисизм. Любов до солодкого робить людину недосконалою, але «<...> все велике завжди трохи смішне <...> чинити добро по-справжньому заважає бути надто досконалим» (Андієвська). Тістечко набуває магічної якості подібно до причастя, крізь ритуал якого християни у своїй вірі долучаються до трансцендентного.

Тоді як Григорчук доречно розшифровує вежі містян у «Казці про Яян» з точки зору біблійної міфології, магічна природа семи брам потребує додаткової інтерпретації: крім цифри сім, яка сама по собі є магічною у людській культурі, власне іменник брама походить від праслов'янського дієслова «боронити», а отже захищати поселення. С.Наливайко вбачає амбівалентність в уявленнях (зокрема, в казках) українців семантики воріт, які не лише втілюють потужний оберіг від зла, а також можуть уособлювати перешкоди на шляху протагоніста, отже їм надавали магічного значення (2007, 197). Вихід за межі міста стає свого роду ініціацією пастушка, якому вдається встановити діалог з Іншим (тут: брамою). Лише у діалозі з Іншим можна зрозуміти Самість: «— Тепер ти бачиш, який гарний цей світ! — вигукнув козопас й торкнувся старого, аби обережно зсадити його з плечей на землю. Та замість дідуса він намацав тільки мішок, по гузир наповнений самоцвітами» (Андієвська). Коштовний подарунок, який отримав головний герой притчі у результаті дії чар, підкреслює головний посил авторки: людські жертвність і безкорисливість здатні протистояти відчуженню сучасного суспільства, позначеного егоїстичністю і самолюбством.

Підкреслимо вдале використання Андієвською рамкової композиції у збірці своїх казок. Казки-притчі обрамлені діалогами пустельного шакала і консервної бляшанки. На думку Віри Просалової, оповідачка циклу «Консервна бляшанка» в «Казках» письменниці виявляється гостинною господинею, цікавою співбесідницею і наділеним багатою уявою казкарем» (синопсис). Привертає увагу консервна бляшанка — вона не суб'єкт магії, ані магічний артефакт. Не дуже давній винахід людства (понад двісті років), консервна банка виконує функцію тривалого зберігання їжі без псування, проте після використання підлягає утилізації. У використанні не одухотвореного предмету побуту в ролі казкового персонажа, а надто оповідача, можливо, відлунює занепокоєність авторкою планетарною екосистемою — створена людиною, бляшанка набуває рис, притаманних їй

творцеві. Здається, що створена для одноразового використання банка, може бути застосована в господарстві для інших потреб (зауважимо, що в Німеччині, переробка сміття є державною і громадською справою) і слугувати антропологічним матеріалом для наступних поколінь людства. Казкарка творчо підходить до проблеми утилізації сміття: металевий виріб, який інакше розкладався би тривалий час, тепер може довго служити для оповідей.

Висновуємо, що магічні здібності персонажів казкового світу письменниці здебільшого природного характеру, оскільки їхні носії є органічною частиною навколишнього світу. Природа магічного в обраних притчах Емми Андіївської міцно вкорінена, з одного боку, в українську міфологію, а з іншого боку, своєю гетерогенністю віддзеркалює глобалізаційні взаємозв'язки. Проведене дослідження на основі розвідок І.Нечуя-Левицького, Хв.Вовка і Є.Онацького з одного боку, а також міфопоетики праць С.Наливайка і С.Плачинди з іншого боку, доводить, що магічне в українській міфології відтворює практичні функції життя народу, відгомін чого вбачаємо у суб'єктах магії у притчах Андіївської. Землеробство і тваринництво українців, обожнення ними природи з давніх-давен, ритуальність життя і традиційна зацікавленість чарами, які імпліковані у творах письменниці, дозволяють виявити такі особливості національної ідентичності в сучасній українській авторській казці, як свободолюбство, надію, жертвність. Цими рисами наділені суб'єкти магії у проаналізованих казках. Вони мають амбівалентну і космополітичну природу, а в їхніх образах закодоване переплетення пантеїзму з християнством, притаманне міфологічній основі українського казкарства. В ретельно прочитаних казках-притчах звичні предмети, більшість з яких використовуються у побуті, набувають надприродних якостей і перетворюються на магічні артефакти у сенсі, запропонованим В.Антоновичем. Магічне у казках Емми Андіївської позначає духовне і

підносить кмітливість, працьовитість, силу і гуманізм людського, і, зокрема, українського духу.

ЛІТЕРАТУРА

- Андієвська, Е. *Казки*. <https://bit.ly/3vAJtv2>
- Антонович, В. (2022). Із праці «Чаклунство: документи, процеси, дослідження». У: *Українська демонологія*. Київ, 55-102.
- Борисюк, І. (2012). *Міфологізм української поезії вісімдесятичників*. Навчальний посібник. Київ: Друк СПД Кузьмичева Р.Ю.
- Вовк, Хв. (1926). Студії з української етнографії та антропології. Прага.
- Григорчук, Ю. (2019). *Філософські казки Емми Андієвської та байки Григорія Сковороди: діалоги текстів*. Слово і Час. № 10. 14-21.
- Нечуй-Левицький, І. (2022). З книги «Світогляд українського народу». У: *Українська демонологія*. Київ, 7-54.
- Онацький, Є. (1957). *Українська мала енциклопедія. Книжка перша. Літери А-Б*. Буенос-Айрес.
- Онацький, Є. (1960). *Українська мала енциклопедія. Книжка VII. Літери Ле.-Ме*. Буенос-Айрес.
- Онацький, Є. (1961). *Українська мала енциклопедія. Книжка VIII. Літери Ме-На*. Буенос-Айрес.
- Онацький, Є. (1966). *Українська мала енциклопедія. Книжка XV. Літери Ст.-Уч*. Буенос-Айрес.
- Плачинда, С. (2020). *Міфи і Легенди Давньої України*. Київ: ФОП Стебеляк О. М.
- Просалова, В. (2016). *Художні особливості казок Емми Андієвської*. Синопис: текст, контекст, медіа. № 3 (15).
- Наливайко, С.І. (2007). *Українська індоаріка*. Київ: Євшан-зілля.
- Телегуз, А., Юрченко, В. (б.р.). Історіографічний огляд концепцій етногенезу українців в етнології. <https://archive.ndiu.org.ua/fulltext.html?id=2710>
- Тиховська, О. (2021). *Міфологічні образи та магічні ритуали в українському фольклорі Закарпаття: етнопсихологічний аспект*. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук. Львів. Львівський національний університет імені Івана Франка.
- Andijewska, E. (2021). *Märchen*. München. Ukrainische Freie Universität.
- Frazer, J.G. (1933). *The Golden Bough. A Study in Magic and Religion*. London MacMillan.
- Garuba, H. (2012). On Animism, Modernity/Colonialism, and the African Order of Knowledge: Provisional Reflections. e-flux Journal, 36. <https://bit.ly/3HhsKzl>

forester, tattered and other creatures). However, the author successfully combines them with descriptions of the magic characteristics of other cultures.

Key words: magic, Natalia Dovgopol, traveling circus, fantasy.

MAGIC IN FAIRY TALES BY EMMA ANDIEVSKA

Anna GAIDASH, Dr. habil, docent,
professor at the Department of Germanic philology
of Borys Grinchenko Kyiv University
Levka Lukianenka Str., 13-B, Kyiv, Ukraine, 04212
e-mail: a.haidash@kubg.edu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8200-2875>

The article tackles the representations of magic in Emma Andievska's fairy tales / parables translated in German. The focus is made on the nature of the subjects of magic, often anthropomorphized, and the magical artifacts. Both shape the processes of magic in the selected texts. The correlation of everyday magic and philosophical reflections in the parables of the Ukrainian storyteller is studied. Andievska's fairy tales use magic as a transformation of the environment under the guise of sorcery to work out basic human values, which are nation-building for Ukrainians, in particular, freedom („Das Märchen von dem Stier und dem Schmetterling“, „Das Märchen vom Quasselprotz“), hope („Das Märchen von den Ichichen“), humanism („Das Märchen von dem Mann, den die Zweifel plagten“). Magic in the fairy tales by Emma Andievska denotes the spiritual and celebrates intelligence, hard work, strength and humanism of the Ukrainian spirit.

Key words: Emma Andievska; fairy tale; parable; subject of magic; artifact.

FICTIONAL REPRESENTATIONS OF MAGIC AS A MULTITUDE

Olena TYKHOMYROVA, PhD, associate professor
Kyiv National Linguistic University
olena.quest@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9607-9005>